

Stefan Skotnicki &
Dore van Duivenbode

Mijn twee moeders

Alfabet Uitgevers

2025

Stil zijn, niet bewegen. Als een balletje zit ik met gekromde rug voorovergebogen. Soms uren, totdat ik mama voor het slaapkamerraam zie staan.

Ik zit onder de wortels van een hoge naaldboom. De dikke strengen liggen los in de zandgrond, waardoor ik me er, als een veldmuis, eenvoudig tussen kan wurmen. Staat er bezoek aan de voordeur, dan ren ik naar het slaapkamerraam, klim over het venster en klauter naar buiten, over het gras, de grot in. Het is een smalle opening, maar mama zei dat ik erin zou passen doordat ik al zo lang weinig eet. Ik kruip zo ver als ik kan de donkere ruimte in, tegen de naaldboom aan, en vouw mijn armen om mijn knieën.

Als mama weer voor het slaapkamerraam staat, strek ik mijn benen, steek ze voor me uit en schuifel over mijn billen de grot uit. Over het venster klim ik terug het huis in.

De boomgrot is een van mijn vele verstopte plekken. Om niet door voorbijgangers te worden gezien, kroop ik op mijn hurken door een van de appartementen waar mama en ik ons de afgelopen jaren schuilhielden. Ik mocht niet boven de vensterbank uitsteken, zodat niemand vanaf de straat zag dat er een kind woonde. Op een andere slaapplek moest ik snel een trap op rennen terwijl beneden aan de eerste trede een man stond. Hij wilde niet dat ik in zijn huis zou slapen, had het liefst de voordeur dichtgesmeten zodra-ie ons zag, maar mama verroerde geen vin en haalde hem over om ons binnen te laten. Als een haas werd ik de trap op gejaagd, naar de donkere zolder.

Een paar jaar eerder had ik een hele nacht in de truck van een vrachtwagen gelegen, onder een berg stro. In het holst van de nacht waren we vertrokken.

Voorafgaand aan al deze schuilplekken was er de langwerpige, houten tafel in ons appartement

aan ulica Andrzejka; de eerste plek waar ik mij verstopte. Vanonder deze tafel zag ik dat er iets aan het veranderen was.

1938

Herfst

O ver de houten tafelrand hangen witte, katoenen servetten, de boorden zijn gedetailleerd gestikt. Ik ben drie jaar oud en kijk naar de benen van mijn moeder Hania en mijn vader Jerzy. Af en toe zijn daar de benen van vrienden van mijn ouders, ze zijn aan het bridgen. Leunt een van hen achterover, dan zie ik de waaier aan speelkaarten in hun handen. Naarmate de avond vordert, verschuiven de vrienden hun stoelen. De poten krassen over de houten vloer. Er wordt gelachen en op de tafel geslagen.

Als het eten is opgediend, zie ik de benen van Zosia. Ze heeft flinke, sterke benen, haar voeten zijn in kousen gestoken en ze draagt pantoffels zonder hielen. Wanneer ze niet aan tafel zit, loopt Zosia door het huis. De ene voet ferm voor de

ander, van de tafel in de woonkamer naar de achterkant van het vierkamerappartement, waar de dienstvertrekken zich bevinden en waar zij en Marysia wonen, en naar de keuken. Hier staat naast het aanrecht een houten ton. Aardappelen, wortelen, bieten en zuurkool zijn de enige groenten die we eten.

‘Kolen, ik bereid uw kolen voor de winter’, klinkt het vanaf de straat zodra de kool van het land wordt gerooid. Kijkend door het raam zie ik dan mannen met langwerpige, houten bakken op hun rug lopen. Anderen lopen met karren, getrokken door paarden en gevuld met witte kolen, weer anderen sjouwen stapels steenkolen. De steenkolen worden opgeslagen in onze kelder, de zakken met honderd kilo aan witte kolen worden door de verkoper en Zosia’s man naar de derde verdieping getild. In onze woning legt een andere man de langwerpige, houten bak neer waar hij de kolen, formaat kinderkopjes, stuk voor stuk doorheen rolt, over het mes dat de kool in repen snijdt. Zosia en Marysia schuiven de repen in de ton en bestrooien de lagen met zout. Na een paar weken is de kool verzuurd. De honderd kilo is genoeg om de winter door te komen.

‘Vitamine C,’ zegt Zosia als ze de zuurkool

vanuit de ton in een pan schept en mij een glas met zuurkoolsap geeft dat ik moet opdrinken. Ze pakt schalen uit de kast, legt de gekookte kool er met aardappelen op, loopt naar de woonkamer, zet de schalen op de langwerpige tafel en neemt plaats naast mama Hania.

Vanonder de tafel zie ik meer dan benen en de kanten boorden. Ik zie de onderkant van de kachel, een klok, de kast die naast het raam staat. Ik vang flarden op van de gesprekken, 'Łódź', dat is de stad waar wij wonen en 'meneer ingenieur', zo spreekt Zosia mijn vader aan. Mama Hania wordt door Zosia bij haar voornaam genoemd. Volgens mama is dat omdat de twee vrouwen elkaar al lang kennen; uit de tijd dat Zosia bij mijn grootouders woonde en werkte. Mijn vader kent ze pas sinds ze met z'n drieën naar dit appartement zijn verhuisd. Zosia is iets kleiner dan mijn moeder, ze draagt ruime jasjes en stugge rokken, waar de jurken van mama licht zwieren. Zosia is slank door het harde werken, vertelt ze mij, mama doordat ze tennist en paardrijdt. Voordat ik was geboren is ze van haar paard gevallen, op haar voorhoofd zit een litteken dat ze met een haarlok bedekt. In onze kast ligt een foto uit die

tijd. Mama draagt een baret waar de haarlok onderuit valt, een mantelpakje en een bontsjaal. De lange, volle pluimstaart is vanaf mama's middel tot over haar schouders gedrapeerd.

Vaak hebben mijn ouders het over de fabriek die mijn vader met meneer Lewinkopf is begonnen. Mijn moeder is bevriend met zijn vrouw, ik speel weleens met hun zoontje Jurek. In de fabriek worden schoonmaakmiddelen en andere grondstoffen gemaakt. De producten worden veel verkocht, waardoor wij Marysia en Zosia kunnen betalen. Marysia zie ik alleen thuis, maar met Zosia ga ik ook naar buiten, meestal naar het park of de groentemarkt. Ze stopt aardappelen en bieten in een tas, pakt mijn hand en we lopen tussen de kramen.

De herfst komt ten einde. De gesprekken tussen mijn ouders en hun vrienden veranderen. Niemand lacht meer, schuift met zijn stoel of slaat op de tafel.

‘Anti-joodse wetten,’ zegt mijn vader.

‘Duitsland,’ reageert een vriend.

Ze fluisteren, ik kan het moeilijk verstaan.

‘*Noc Kryształowa*, Kristallnacht,’ hoor ik en ik spits mijn oren. Weer dat gefluister.

's Avonds in bed vraag ik mama ernaar. Ze vertelt dat Duitsland ons buurland is en dat er 's nachts duizenden joodse winkels en huizen zijn vernield.

‘Synagogen zijn in brand gestoken,’ zegt ze.

Ik ben alleen tijdens mijn besnijdenis in eentje binnen geweest, mijn ouders ook zelden, maar mijn grootouders gaan regelmatig. Mama vertelt dat in Duitsland slechte dingen zijn gebeurd, maar dat in onze stad Polen, joden en Duitsers allemaal door elkaar wonen en dat mijn ouders allerlei vrienden hebben.

‘Toen jij werd geboren was het op sommige plekken verboden voor joden om op bankjes te zitten.’ Ik kan het nauwelijks geloven.

Thuis vieren we geen joodse feesten en doen we niet aan de sabbat. Mijn moeder draagt geen pruik, mijn vader geen lange haarlokken, maar bij mijn grootouders is dat anders. Zij wonen op een halve dag rijden, in Sandomierz, in het zuidoosten van Polen.

1939

Lente

Mama draagt een bos met tulpen, voor thuis. Ze heeft een hoed op en een lange jas aan waarop een broche is gespeld. Omdat het feest is heb ik mijn matrozenhoed op en mijn matrozenpakje met grote knopen aan. Ik ben vier jaar geworden en mag in de winkel een taartje kiezen.

Zomer

Tegen de onderkant van het tafelblad zijn drie pakketjes geplakt. Ik vraag mama ernaar en zij zegt dat het macaroni, suiker en zeep is, een halve kilo per stuk, ingepakt en verstopt. De zeep bestaat uit vier bij elkaar gebonden stukken, gemaakt door een man in Łódź. Ik heb deze meneer

de vloeibare zeep eens in een houten mal zien gieten. Na het drogen sneed hij de hard geworden zeep in repen en drukte er met een staaf de naam van zijn bedrijf in. Ik wil aan de pakketjes friemelen om de stempel te voelen, maar mag er niet aankomen.

Herfst

Om de zoveel tijd buigt Zosia voorover en schuift mijn sjaal over het borstzakje van mijn jas.

Haar haren, zoals altijd in een staart gebonden, kriebelen als wol. Mama Hania heeft glanzende, golvende haren, die ze 's ochtends opsteekt.

Voordat we de deur uit gingen, zag ik Zosia mijn jas, een naald en zwarte garen pakken. Ze friemelde de draad door het oog, haar vingers breed en knokig, en naaide een ster op mijn donkerblauwe lange jas.

Winter

's Nachts wekt mama me. Buiten de deken is het koud. Ze helpt mij met aankleden. Een extra trui,

mijn lange jas, laarzen, een pet. Mijn moeder draagt mij de drie trappen af naar beneden, de straat op, waar mijn vader staat te wachten. Hij pakt mij over en tilt me een truck in, bedekt met een donkere kap. Mijn vaders collega, meneer Lewinkopf, en zijn gezin zitten er al in, de vloer is bedekt met stro. Met de Lewinkopfs zijn we de enigen van onze vrienden die vanuit Łódź vertrekken.

‘Vlug, vlug,’ zegt mama. Ze gebaart dat ik onder het stro moet gaan liggen. Het prikt in mijn gezicht, ik veeg het weg en zie mama Zosia de vrachtwagen in helpen, zelf gaat ze dicht tegen mij aan liggen.

‘Ssst,’ klinkt het.

Als laatste klimt mijn vader naar binnen.

De motor start, we rijden richting mijn grootouders in Sandomierz. Bij iedere hobbel bonken we tegen de vloer.

‘Au.’

‘Ssst.’

Mijn moeder legt haar hand onder mijn hoofd en spreidt het stro weer over mij heen, tot ik niets meer zie en de stengels in mijn neus steken. Ik duw mijn gezicht tegen haar aan, hoor haar diepe ademhaling en begraaf mijn neus in haar nek.

‘Ssst,’ klinkt het weer. De vrachtwagen is gestopt met rijden. Ik ben wakker geworden, wil kijken en til mijn hoofd omhoog, maar mama duwt me zacht terug. ‘Niet bewegen,’ fluistert ze. Ik hoor geluiden, stokken slaan tegen de vrachtwagen aan, de kap wordt opengetrokken, mannenstemmen, Pools en iets wat ik niet versta. Dan ineens een strook met licht, als een vogel beweegt-ie boven ons, heen en weer, de laadruimte rond, ik doe mijn ogen dicht. Weer die mannenstemmen, een tik tegen de zijkant van de vrachtwagen, de kap gaat dicht, we rijden verder.

Mijn moeder had verteld dat de reis naar haar ouders voor de oorlog een halve dag duurde, nu lig ik de hele nacht onder het stro. Vermoeid en onder de strohalmen komen we in het donker aan in ulica Opatowska. Een houten deur gaat open, mijn moeder pakt mijn hand en we haasten ons naar binnen.

’s Ochtends zie ik dat ulica Opatowska een lange straat is, uitkomend op de grote markt, met gebouwen van twee etages. Beneden zijn winkels waar graan, eieren, groenten en stoffen worden verkocht, zoals door mijn grootouders, en boven de woningen. Aan het eind van de straat is de klok te zien op het witte torentje van het stadhuis,

aan de andere kant de hoge stadspoort.

In het huis boven de stoffenwinkel wonen mijn overgrootmoeder Karolina en mijn grootmoeder Flora, die met Karolina's zoon Jerzy is getrouwd. Van oma Flora hebben we thuis een foto, een paar jaar geleden genomen. Voor het moment droeg ze een hoed, een broche op haar nette jasje en handschoenen. Kaarsrecht stond ze in een park.

Mijn overgrootmoeder Karolina zit iedere dag aan het hoofd van de tafel, gekleed in een zwart vest, zwarte jurk en zwarte kousen. Haar pruik heeft gitzwarte haren en om haar nek hangt een binocle. Ze spreekt een taal die ik niet ken, maar ook Pools. De zwarte kleding draagt ze als herinnering aan de opstand tegen de Russen.

'Jaren geleden hadden die ons land bezet,' vertelt ze mij. 'Degenen die in verzet gingen stierven met duizenden. Om hen te steunen heb ik toen mijn juwelen verkocht en ben ik alleen nog maar zwarte kleding gaan dragen.'

Aan tafel verroert zij alleen haar wijsvinger, priemend naar alles wat haar dochter en kleindochter moeten doen. Haar zonen Jerzy en Samuel zijn naar Rusland gevlucht. Een paar weken geleden moesten alle joodse mannen van Sandomierz zich verzamelen op het plein bij het

stadhuis. Als vee werden ze door de stadspoort gedreven. Overgrootmoeder Karolina vertelt dat ze niet allemaal zijn teruggekomen.

Het huis boven de stoffenwinkel, een stuk kleiner dan ons appartement in Łódź, is met onze komst overvol. In een van de lege kamers nemen mijn vader, mama en ik onze intrek, in de andere Zosia. Vanaf de tafel dirigeert overgrootmoeder Karolina de vrouwen de woning door. Ik glijp ertussendoor, hen achterna naar de keuken. Daar zie ik hoe oma Flora haar dochter en Zosia aanwijzingen geeft over de orthodox-joodse keuken. Mijn moeder had het ooit van haar geleerd, maar na al die jaren in Łódź is de klad erin gekomen. Het vlees en de melk moeten ze gescheiden verwerken en er zijn aparte teilen voor het wassen.

In Sandomierz zijn mama, Zosia en ik voornamelijk binnen. Zij koken, ik klim de trap op en af en speel in onze kamer. Door het raam aan de achterkant van het huis kijk ik de binnenplaats op. Twee varkens liggen er in de aarde, een derde loopt rond en wroet met zijn neus in de grond.

‘Die zijn van de burenen,’ zegt overgrootmoeder Karolina als zij mij naar de dieren ziet kijken.

Zosia wast mij in een teil en wrijft me droog met een doek. Niet hard, maar ook niet zacht

zoals mama dat doet. Ze helpt mij met aankleden, maakt ontbijt en neemt me mee naar de kerk tussen het huis en de stadspoort in.

‘t Poolse Rome,’ fluistert ze, de bijnaam voor Sandomierz, waar meer kerken dan stenen zouden zijn. Zosia vist munten uit haar zak, die ik in een bakje mag laten glijden. Ze pakt een doosje lucifers, strijkt met het houtje over de zijkant en steekt een lange, dunne kaars aan.

‘Een *świeca ofiarna*, offerkaars,’ zegt ze.

Met mijn hand op die van haar zetten we hem tussen de brandende kaarsen, ik hoor haar iets prevelen.

Vader is veel buiten de deur, op zoek naar manieren om geld te verdienen. Zodra hij thuis is, praat hij met mama en Zosia. Voor overgrootmoeder Karolina is het te veel, wij vieren uit Łódź. Na twee maanden trekken we verder, vader heeft een huis buiten het centrum voor ons geregeld, gemaakt van hout en met een woonkamer en twee slaapkamers. De twee oma’s blijven achter in het huis boven de stoffenwinkel.